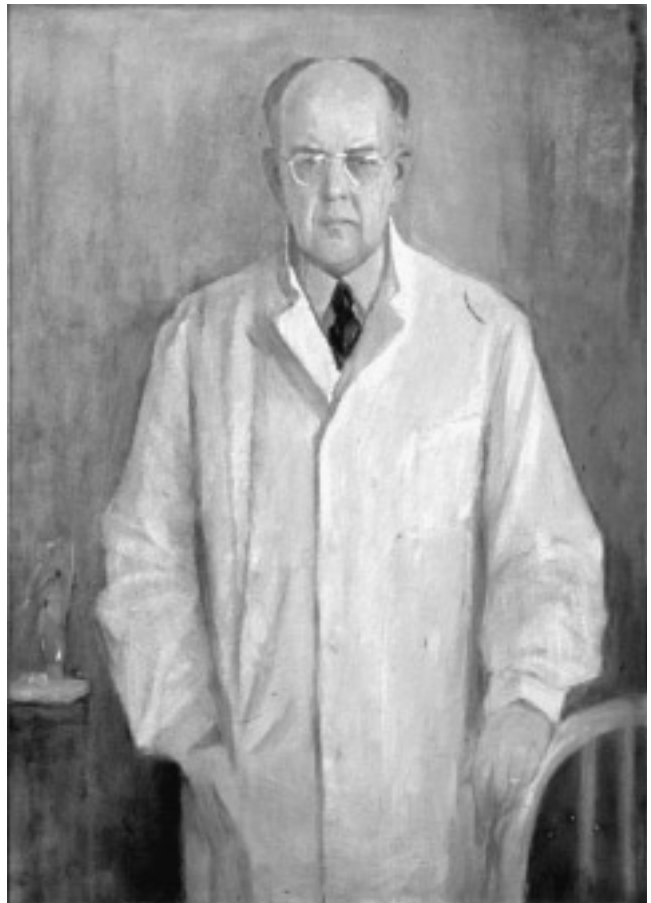

Bertel von Bonsdorffs professur 1947–1971

Tiden på Maria sjukhus 1947 (1944)–1965

Att bygga upp en ny medicinsk klinik från intet var en stimulerande uppgift, som blev ännu attraktivare genom att utblickarna mot omvärlden – Europa, USA – nu öppnades efter den långa isoleringen under kriget. Det gällde att skapa nya kontakter, och nya rutiner och traditioner. Klinikchefens personlighet var en humanistisk naturvetares, med vidsträckta intressen. Han hade ett välför-grenat kontaktnät både inom den akademiska och den samhällsliga världen, och engagerade sig utom för kliniken och undervisningen också i det allmänna folkhälsoarbetet, läkemedelsindustri och politiken. Hans kontakter i Skandinavien var omfattande. Han var en imponerande gestalt också fysiskt, och visade klart vad han gillade och vad han ogillade.

Mycket snart infördes efter amerikanskt mönster "staff meetings" en gång i veckan, med genomgång av litteratur under informella former och traktering med buljong med piroger – en delikatess som biträdande läraren hade att hämta hos Ekbergs anrika kafé. Klinikmöten med vetenskapliga föredrag och stadens internistkår som publik började arrangeras; detta var en ny medicinsk kultur, tidigare hade de olika klinikerna ganska svartsjukt vakat över sina egna pågående vetenskapliga arbeten. Stämningen på kliniken var glad och positiv, och läkarfamiljerna umgicks på fritiden, ofta organiserat i form av bilturer till nyländska herresäten för hela klinikens läkare med fruar med prefektens maka Sara som moderlig värdinna.

Forskningen vid kliniken var livlig. Dess inriktning och resultat avspeglas av förteckningen

Bertel von Bonsdorff. Porträtt, Johannes Snellman 1954.

över publikationer. Några huvudlinjer kan särskilt nämnas: Forskningen kring bandmaskanemi var klinikchefens område, och den utvidgades till forskning om vitamin B₁₂ och dess resorption. Utom klinikchefen själv arbetade bl.a. Gösta Björkenheim,

Maria sjukhus 1964. Vy från gården. Klinikens avdelningar, från vänster "Medicin 6" och "Medicin 5", fanns i andra våningen. Helsingfors stadsmuseums samlingar. Foto Raija Järvelä.

Ralph Gräsbeck och Wolmar Nyberg med dessa frågor. Forskningen ledde bl.a. till att maskanemins genes löstes (masken konsumerar vitamin B₁₂) och till upptäckten av en tidigare okänd form av malabsorption av vitamin B₁₂ (Imerslund-Gräsbecks syndrom) – B₁₂-forskningen gav 1966 Ralph Gräsbeck hälften av årets Anders Jahrepris för yngre forskare. Jarl Forssell visade med klinisk skarpsynthet och serendipitet sambandet mellan njursjukdom och erytrocytstimulering. Kombinationen njursjukdom och polycytemi kallas fortfarande Forssells syndrom. Nefrologin var ett nytt område och till stor del jungfrulig mark. Här gjorde Bertel von Bonsdorff lyckokastet att leda in Börje Kuhlback på nefrologbanan. Följderna av detta beskrivs i ett särskilt kapitel. Otto Wegelius doktorerade om bindvävshistokemi, vilket ledde in honom på forskning om bindvävssjukdomar och reumatologi, en vetenskap som senare blev en av klinikens huvudlinjer. Johannes Wahlbergs elev Bror-Axel Lamberg fortsatte forskningen om strumaendemiologi,

tyreoideafysiologi, och jodomsättning. Båda de sistnämnda bildade snart egna vetenskapliga skolor.

Patienterna var naturligtvis viktigast. Chefens inspiration och ett lyckligt val av läkarpersonligheter till seniortjänster och assistentläkare gjorde att sjukvården ända från början präglades av humanitet och av det som i dag kallas ett holistiskt tänkesätt. Patientavdelningarna – "Medicin 5" och "Medicin 6" – var gamla, med 36 sängar i var sin stor sal. Detta känns främmande med dagens synsätt men hade sina goda sidor. Övervakningen var naturligtvis lätt, och man visste alltid om någonting höll på att hända. Men arrangemanget krävde stora mått av finkänslighet, och t.ex. en hostande patient kunde förstöra nätterna för de övriga 35. Två mindre rum på varje avdelning möjliggjorde isolering eller separat vård av mycket svårt sjuka. I våningen ovanför fanns en liten avdelning – "Medicin 7" – för 9 patienter i mindre rum.

Klinikens administrativa utrymmen bestod av ett kansli för professorn, en föreläsningssal och ett

Maria sjukhus 1964. Fasad mot Lappviksgatan. I andra våningen från vänster kandidatlaboratoriet, föreläsningssalen och professorns kansli. Helsingfors stadsmuseums samlingar. Foto Raija Järvelä.

så kallat kandidatlaboratorium. Det sistnämnda var också mikroskoperingsutrymme för professor Ivar Wallgrens undervisning i patologi, klinikens forskningslaboratorium och en plats för kandidaterna att vistas i t.ex. före föreläsningarna. De otillräckliga laborierutrymmena var en av orsakerna till att man inom Klinikens krets och med privat finansiering startade forskningsinstitutet Minerva.

Läkar- och lärarkåren under Mariatiden är förtecknad i Tabell I. Klinikens läkare var anställda av Helsingfors universitet, men sjuksköterskorna var underställda Maria sjukhus och dess översköterska. Avdelningssköterskorna på Kliniken under denna tid är förtecknade i Tabell VI.

De följande åren kännetecknades av utveckling och hårt arbete med stark framtidstro. Man undervisade kandidater på 1 och 3 kursen. Den s.k. propedeutiska kursen innebar den första konfrontationen med läkararbetet. Kursen gick ut på att lära in läkarens grundläggande färdigheter, dvs. att un-

dersöka patienten och registrera, tolka och formulera fynden. I början av Klinikens tillvaro fick de svenska kandidaterna sin propedeutiska undervisning tillsammans med sina finska studiekamrater. Detta innebar att den svenska läkarterminologin måste läras in separat i början av den kliniska kursen. Detta uppfattades självfallet som ett problem. Initiativet att lösa problemet togs av medicarklubben Thorax år 1952, då man vände sig till klinikchefen med en anhållan om att få propedeutundervisningen på svenska. Inom ett år var saken ordnad, och denna viktiga del av undervisningen sköttes därefter av biträdande läraren. I och med detta skötte Kliniken alla aspekter av den svenska internmedicinska grundutbildningen, från propedeutik via kliniktjänstgöring till amanuensjänstgöring. Administrativt sett skedde inga större förändringar, tills det 1964 inrättades en tjänst som biträdande professor, till vilken Otto Wegelius utsågs. Maria sjukhus utvecklades; en helt ny akutpoliklinik med jouravdelning byggdes,

Maria sjukhus 1964. Vy från gården mot norr. I mitten ingång bl.a. till Klinikens utrymmen. Den numera rivna byggnaden till vänster innefattade kirurgiska avdelningar. Helsingfors stadsmuseums samlingar. Foto Raija Järvelä.

vilket innebar att klinikens assistentläkare fick vara med om att ta de första stegen mot det som i dag kallas akut medicin. Sjuksköterskeelever från Helsingfors svenska sjukvårdsinstitut utbildades på kliniken. Men kliniken var liten, och hade inga expansionsmöjligheter.

Radioisotoplaboratoriet 1952–1959

Gustaf Östling, som 1946–1949 var assistentläkare på Kliniken, var veterligen den förste som fick tillstånd att importera radioaktivt material för medicinskt bruk till Finland. Från Atomic Energy Establishment i Amersham, England, levererades år 1948 fosforisotopen ^{32}P . Ämnet använde han dels för blodstudier, dels för behandling av polycythaemia vera, som visat sig effektivt svara på ^{32}P -behandling. Den första mätningsskåpan finansierades av Medicinska understödsföreningen Liv och Hälsa, och fanns hos läkemedelsföretaget OY Medica AB, och som expert anlätades FM

Runar Gåsström. Östling publicerade inte dessa resultat under Klinikens auspicier, men hans arbete var ett verkligt pionjärbete och utfördes medan han var assistentläkare vid Kliniken. De ledde också till studier om skiktningssfenomen i blod, en då ny iakttagelse. En strålningsmätare konstruerades av Gåsström utgående från ett Geiger-Müller-rör med preparatbytare som drevs av ett lod. Registreringen gjordes med mekaniska delar av en ur bruk tagen telefonväxel. Denna apparat användes för Östlings studier och bl.a. för Bror-Axel Lamberts och Peter Wahlbergs avhandlingsarbeten, de första medicinska avhandlingarna i Finland där radioaktiva indikatorer användes – ^{32}P hos Lambert, ^{131}I hos Wahlberg. Isotoperna kom som förut från Amersham. Kliniska radiojodundersökningar hade tidigare förekommit i Finland vid Diakonissanstaltens medicinska avdelning, där Raine Jussila utförde mätningar av ^{131}I -utsöndring i urin.

Det lilla laboratoriet hos Medica var inte lämpat för kliniska studier. Apparaturen flyttades därför 1952 till Klinikens eget nyuppställda isotoplabo-

Karin Eriksson, avdelningssköterska på Medicin 6 i 13 år. Foto Johan Krause.

ratorium i ett rum på Maria sjukhus. Det ordnades så att Helsingfors stad stod för utrymmen och hjälppersonal (laboratoriesköterska och städerska) samt bruksvaror (bl.a. isotoperna) medan Kliniken ställde upp med sakkunskap (läkare) och apparatur – ett för sjukhuset och Helsingfors stad mycket förmånligt arrangemang. 1954 konstruerade DI Kaj Stenius en scintillationsräknare i vilken de radioaktiva impulserna i ett vätskefyllt rör omvandlades till registrerbara ljusimpulser. Följande år lyckades man få exporttillstånd från England för en modern scintillationsräknare. Apparaturen finansierades ända från början med stipendiemedel, av vilka grundplåten skänktes av Liv och Hälsa. Nu fick man möjlighet till in vivo-undersökningar i större utsträckning än förr. Laboratoriet förestods 1952–1955 av Bror-Axel Lamberg, med Peter Wahlberg som medarbetare från 1953; den senare övertog chefskapet för laboratoriet 1955.

Klinikens publikationsförteckning visar ett inte obetydligt antal studier med radioaktiva indikatorer. Några kan nämnas här: I början inriktades arbetet på isotoplaboratoriet främst på tyreoida studier med ^{131}J . Mätningar av utsöndringen via njurarna och upptag i tyreoida blev vanliga. Jodomsättningen i områden med olika strumaförekomst studerades, först 1956 med en expedition

till Åland. Klinikens inriktning på nefrologi gjorde att man på Börje Kuhlback's initiativ och med hans hjälp snart kom igång med nefrografi, med två strålningsdetektorer samtidigt för att registrera njurperfusionen under olika tidsintervaller. Nefrografi är fortfarande en rutinmetod i diagnostiken, nu dock med gammakamera.

Ralph Gräsbeck studerade vitamin B_{12} -omsättning med ^{60}Co -märkt vitamin B_{12} , och på hans initiativ infördes Schillingtestet med ^{60}Co -märkt vitamin B_{12} . Gräsbeck och Wolmar Nyberg studerade ^{60}Co -märkt vitamin B_{12} vid bandmaskinfestation, och järnomsättning med hjälp av ^{59}Fe . Tillsammans med Max Siurala gjordes studier av fettomsättningen med hjälp av ^{131}J -märkt fett. Carl-August Hernberg undersökte ^{32}P -omsättning i bensystemet, och Bror-Axel Lamberg, Otto Wegelius och sjukhuskemisten Ahti Harjanne undersökte bl.a. omsättningen av ^{35}S i retrobulbär vävnad.

Under den senare hälften av 1950-talet ökade antalet rutinundersökningar för sjukhusen i Helsingfors allt mer, främst radiojodtester och Schillingtester. 1958 var antalet sådana undersökningar på isotoplaboratoriet 1 447 stycken. Då verksamhetens huvuddel nu var service till den allmänna sjukvården övergick finansieringen av hela laboratoriet till Helsingfors stad, och det vetenskapliga arbetet överflyttade till andra institutioner, närmast det ny-

Karin Wirén, dåvarande, och Carin Fager, blivande avdelningssköterska på Medicin 6, med t.f. assistentläkare Curt Wasastjerna. Bild från 1948. Foto Doris Gordin.

Signe Johansson, till höger, avdelningssköterska på Medicin 7 till 1958. Till vänster sjuksköterskan Clary Brotherus. Foto Doris Gordin.

grundade Minervainstitutet samt Mejlans sjukhus. En av Klinikens forna assistentläkare, Kristian Liewendahl, blev långt senare chef för det stora isotoplaboratoriet vid Mejlans.

Flyttning till Unionsgatan

1964 hade den nya byggnaden i Mejlans för de medicinska och kirurgiska klinikerna blivit färdig, och frågan uppstod hur de tidigare klinikbyggnaderna i centrum skulle disponeras. Saken diskuterades i förbundsstyrelsen för det nybildade Helsingfors universitetscentralsjukhus som gav i uppdrag åt sjukhusstyrelsen att utreda frågan. Den 1 december 1964 tillsattes en kommitté att bereda ärendet. Det var klart redan i uppdraget att man syftade till att få en mer permanent placering av "kliniken som är avsedd för den svenskspråkiga universitetsundervisningen", som termen lydde (Rubriceringen ändrades snart till "klinikerna"). I kommittén ingick professorerna K.R. Inberg (svensk professor i kirurgi), Bertel von Bonsdorff, Pentti Halonen, K.E. Kallio och Olavi Peräsalo samt förvaltningschefen Alpo Asteljoki. Den 27 januari

kom kommittén med sitt förslag, som i korthet gick ut på att flytta IV Medicinska kliniken till II Medicinska kliniken utrymmen vid Unionsgatan 38, och den svenska IV Kirurgiska kliniken skulle överta Kirurgiska sjukhuset. Kliniken för hud- och könssjukdomar övertog I Medicinska kliniken gamla byggnader på Unionsgatan 33.

IV Medicinska kliniken föreslogs också överta utrymmena där Strålbehandlingskliniken vistats. Dessa skulle reserveras för en dialysavdelning. Därtill skulle man överta den s.k. polioavdelningen, där några patienter med andningsförlamning ännu vårdades efter 1950-talets stora polioepidemi; avdelningen förestods av Tapani Kosonen. Allt detta innebar att kliniken skulle överta hela kvarteret Räfven vid Unionsgatan 38. Platsantalet skulle bli 110 för internmedicinska patienter, 21 för njurpatienter och 12 för polioavdelningen, alltså totalt 143.

Förslaget omfattades överraskande snabbt av alla instanser, ehuru man från universitetets sida nog anmälde starkt intresse för att ta över fastigheten. Slutresultatet blev i alla fall att kliniken den 6 november 1965 flyttade från Maria till Unionsgatan. I och med detta disponerade kliniken en klassisk sjukhusbyggnad i Helsingfors

Fastigheten överläts till Kliniken 16 mars 1966. Fr.v. i förgrunden Bertel von Bonsdorff, HUCS-revisor Kurt Hjelt, ansvarig överskötare Lea Stenbäck, förvaltningsdirektör Alpo Asteljoki.

centrum, i underbar omgivning. Visst var fastigheten nedgången och sliten, men den var klinikens "egen", och beroendet av Maria sjukhus och Helsingfors stad var slut.

Flyttningen genomfördes på en förmiddag. Det dröjde emellertid innan II Medicinska kliniken helt flyttade ut, så IV Medicinska kliniken fick till en början nöja sig med Strålbehandlingsklinikens gamla lokaler, där man nu undervisade kandidater i provisoriska utrymmen mellan antika röntgenapparater. Under 1966 fick man i alla fall överta hela den anvisade byggnaden.

Tiden på Unionsgatan 38 (1965–1971) under Bertel von Bonsdorffs professur

Den plötsligt mycket större kliniken behövde mer personal. En avdelningsöverläkare i nefrologi inrättades, liksom en biträdande överläkartjänst.

1967 tillkom ytterligare en biträdande överläkartjänst. Lärarna och överläkarna under åren framgår av Tabell II, övriga seniorläkare förtecknas i Tabell III. Den tidigare laboratorieläkaren vid Unionsgatans kliniker, Elja Pitkänen, stannade kvar som laboratorieläkare vid IV Medicinska kliniken, vilket garanterade att laboratoriets verksamhet fortsatte utan störningar, och snart kunde utvecklas ytterligare. Dessutom tillförde han kliniken avancerad forskning om metabolismen av glukos och andra sockerarter. En annan som stannade kvar var ekonomichefen Yrjö Jarimo, en skyddskårsfältväbel av gamla stammen. Hans totala kännedom om fastigheten var till ovärderlig nytta, och han växte snart in i det ovana sällskap som Klinikens stab var för honom. Till översköterska utsågs Lea Stenbäck, som allra först fick på sin lott att besätta alla de sjukskötersketjänster som blivit vakanta då deras innehavare flyttat till Mejlans.

Kursen i intern medicin på IV Medicinska kliniken hösten 1966. Fem av de tolv kandidaterna blev internmedicinare!

Röntgenavdelningen hade en särskild ställning. Vid flyttningen till Mejlans hade den inte tagits med dit, utan förvandlats till en röntgendiagnostisk institution under sin färgstarke chef professor Pekka Soila. På initiativ av Bertel von Bonsdorff överenskom man småningom att institutionen fick egna utrymmen i klinikbyggnaden på andra sidan Unionsgatan, och Kliniken fick en egen röntgenavdelning med Johan Edgren som förste innehavare av avdelningsöverläkartjänsten.

Klinikens liv på Unionsgatan utvecklades positivt. Nya kontakter knöts till forskningscentra i utlandet, sjukvården utvecklades och forskningen blomstrade. Inom kort var Kliniken också erkänd som landets ledande nefrologiska klinik. Kandidatundervisningen hade fortfarande sin föreläsningssal i det som en gång varit ortodoxt kapell, men nu fanns möjlighet till klinisk undervisning "vid sängkanten" på ett helt annat sätt än förr. Kandidaterna var intresserade och positiva till undervisningen, uppmuntrade också av den nya omgivningen. Sjuksköterskeutbildningen inom klini-

kens väggar var högklassig och uppskattades av eleverna.

Slutet av Bertel von Bonsdorffs professur sammanföll med studentrevolten i slutet av 1960-talet, vilket medförde att kandidaterna ifrågasatte undervisning och samhälle på ett aggressivt sätt. Detta avspeglade sig i ett par incidenter där man gick över gränsen för civiliserat uppträdande mot sin lärare. Det säger sig självt att det var kandidaterna som förlorade på detta, om också lärarna kände arbetet vara tyngre än vanligt. Men lyckligtvis går sådana tendenser över.

1971 avgick Bertel von Bonsdorff med pension, och höll en uppskattad avskedsföreläsning i en helt fylld sal med forna och nuvarande elever. Föreläsningens rubrik var "Rapport från en rondskål", inspirerad av en nyutkommen bok "Rapport från en skurhink". Stämningen var vemodig; alla insåg att en viktig epok i svensk medicin i Finland nu var slut. Bertel von Bonsdorffs insats för internmedicinen i Finland, speciellt för den svenska medicinska vetenskapen, undervisningen och sjukvården, kan inte överskattas.